

G. Jungslager, *Recht zo die gaat. De maritiem-strategische doelstellingen terzake van de verdediging van Nederlands-Indië in de jaren twintig* (Dissertatie Leiden 1990; 's-Gravenhage: Afdeling maritieme historie van de marinestaf, 1991, 229 blz., ISBN 90 71957 18 7; Amsterdam: Van Soeren & Co, 1991, 229 blz., f59,-, ISBN 90 6881 0170).

Nederland is nimmer in staat geweest voor de koloniën in de Oost een zodanige defensie-inspanning te leveren, dat dat immense gebied op eigen kracht volledig tegen elke aantasting door een vijand beschermd geacht kon worden. Steeds is de vooronderstelling geweest, dat bij een aanval derden te hulp zouden schieten. Dat wil niet zeggen, dat de defensie van Indië dus een eenvoudige aangelegenheid was of dat de militaire strategie voortdurend dezelfde was. Binnen de gegeven fundamentele beperking bestonden op elk moment vele opties. Bovendien wijzigden de omstandigheden van allerlei aard (buitenlands-politiek, binnenlands-politiek, financieel en militair-technisch) zich onophoudelijk. Er was dus voortdurend openbaar of intern debat over het te voeren beleid.

Dit beleid in de jaren twintig van de twintigste eeuw is het onderwerp van de dissertatie van G. Jungslager, zelf oud-marine-officier. In die jaren twintig vond een belangrijke verschuiving in de officiële doelstellingen plaats. In 1920 kreeg een commissie-Gooszen opdracht een plan op te stellen voor een, onder de nieuwe na-oorlogse omstandigheden, logisch samengestelde vloot. Als randvoorwaarden golden onder meer dat de zeemacht zo georganiseerd werd, dat de vijand tijdig verkend kon worden en dat de vloot in staat moest zijn hem te beletten met een geringe scheepsmacht de heerschappij in de Indische wateren te verkrijgen en hem tevens schade toe te brengen in zijn verbindingslijnen. Daarbij was in feite het ongestoorde bezit van Java het vitale politieke doel.

Het debat dat hierop volgde met de perikelen rond de vlootwet als meest de aandacht trekkend aspect werd tamelijk abrupt tot een voorlopig einde gebracht, toen de regering zonder veel overleg in 1927 in feite ongevraagd door de Raad van State opgestelde, defensiegrondslagen als officiële beleidslijn vaststelde. Volgens deze grondslagen was het doel van de krijgsmacht in Nederlands-Indië tweeledig: 1 handhaving van het gezag en verzekering van rust en orde (deze taak werd aan het KNIL toebedeeld) en 2 vervulling van de militaire plicht als lid van de Volkenbond (deze taak viel in hoofdzaak aan de marine toe). Deze tweede taak werd ook omschreven als 'handhaving van strikte neutraliteit'. Dat kwam blijkens de verdere tekst van de grondslagen in het bijzonder neer op de verdediging van kwetsbare punten, waarvan de belangrijke olieopslagplaatsen Tarakan en Balikpapan en de havens Soerabaja en Tandjong Priok met name genoemd werden. Uit de opsomming van de minimale omvang van de vloot valt af te leiden dat men meende dat volstaan kon worden met wat wel 'enige lichte strijdkrachten' was genoemd. Al met al een heel wat bescheidener doelstelling dan wat nog gold bij de instelling van de commissie-Gooszen. Het is niet moeilijk te bedenken welke omstandigheden daarbij van het grootste belang waren: de financiële grenzen en de ontwikkelingen in de internationale verhoudingen (de conferentie van Washington, waarbij in 1922 beperkingen waren gesteld aan de omvang van de vlooten van de grote mogendheden, in dit verband als belangrijkste).

De rode draad van Jungslagers beknopte boek is hoe het van het één tot het ander is gekomen. Helaas raakt deze rode draad nogal eens verloren in de kluwen van draden die de auteur aanbiedt. Hij snijdt een veelheid van omstandigheden en problemen aan, meestal nogal kort en zonder precies aan te geven wat nu wanneer welke invloed heeft uitgeoefend of hoe de onderlinge relaties waren. Hij springt nogal eens van het één op het ander. De indruk van een zekere willekeur van wat aan bod komt, dringt zich op. Kortom de compositie had aanzienlijk strakker gekund, het betoog meer expliciet samenhangend en sluitender.

Tegenover deze kritiek staat wel, dat op deze wijze over allerlei onderwerpen interessante gegevens en opinies van de auteur in dit boek zijn aan te treffen. De geïnteresseerde lezer slaagt er zonder al te veel moeite in de relevantie voor het hoofdonderwerp van het boek te begrijpen. Uit de veelheid noem ik de vraag naar de zinvolheid van één staatsmarine voor Nederland en Indië (de auteur neigt er toe de handhaving daarvan niet als een voordeel te zien), de rivaliteit KNIL-marine, de betekenis van de onderzeeboot (vroeg door Nederland onderkend en tot één van de basiselementen van de vloot gemaakt), en de betekenis van het vliegtuig (voor verkenning, 'het oog van de vloot', eveneens vroeg gezien met de Marine Luchtvaart Dienst als resultaat; voor gevechtsdoeleinden juist laat onderkend).

Een opmerkelijk verschijnsel is dat wellicht het belangrijkste probleem waar men voor stond tegelijkertijd nauwelijks werd besproken. Het gaat om de paradox besloten in twee essentiële premissen van alle beleid: hulp van buiten is nodig als het er echt op aan komt en handhaving van een strikte neutraliteit. Het eerste schreeuwt als het ware om overleg met potentiële bondgenoten (gegeven het feit dat Japan in deze tijd als de vijand werd gezien, ging het in feite heel duidelijk om Engeland en de Verenigde Staten), het tweede verbiedt dit en verbiedt zelfs in het openbaar daarover te reppen of zelfs maar de naam van de meest waarschijnlijke vijand te noemen. In de praktijk domineerde de handhaving van de neutraliteit volledig. Toch lag hier naar het oordeel van de auteur de hoofdoorzaak van het latere falen van het beleid: de basis van de defensiegrondslagen was te smal. Op zichzelf lijkt dit onbetwistbaar, maar er rijst wel een vraag bij, die Jungslager niet stelt. Welke uitweg was er in de toenmalige omstandigheden op dit punt dan eigenlijk? Het is noch in te zien welke praktische mogelijkheden er in Nederland in de jaren twintig waren om een ander buitenlands beleid dan strikte neutraliteit te voeren, noch welke voordelen in zo'n ander beleid gezien vanuit de jaren twintig eigenlijk besloten lagen. Men moest wel over zeer bijzondere gaven beschikken om toen met zekerheid te kunnen zeggen, dat het sowieso tot een Japanse aanval zou komen en dat militair overleg met andere mogelijkheden daarover de beste tegenzet was. Zijn oordeel dat de basis van het defensiebeleid als zodanig te smal was, brengt de auteur niet tot een negatief oordeel over de marine. Integendeel. In zekere zin dwars door alle politieke en ambtelijke discussies over het beleid heen, was de marine niet zonder succes in de pogingen nieuw materiaal binnen te halen. Hoe de formuleringen van dat beleid ook precies luiden, de marine kon steeds betogen, dat een zekere slagkracht nodig was om als afschrikking te dienen en om als deze faalde ook daadwerkelijk althans iets te kunnen ondernemen. De ter beschikking staande middelen konden zonder moeite als daarvoor wel erg mager worden afgeschilderd. Zo moderniseerde de marine wel degelijk en sloeg — hoe klein ook — in vergelijking met andere zeker geen slecht figuur, zo zou men verspreide opmerkingen van de auteur kunnen samenvatten.

Eén eigenaardigheid tot slot en terzijde. In noot 76 op bladzijde 168 (die overigens een verwijzing naar een verkeerde bladzijde van De Jong, deel XIa bevat) deelt de auteur zonder nader commentaar mee, dat hem bij navraag is gemeld dat er bij de Raad van State over de defensiegrondslagen (toch in dat lichaam opgesteld!) geen archiefstukken meer aanwezig zijn, terwijl ook het ARA hierover niet beschikt. Ik vraag mij af wat hier aan de hand is. Sloeg het selectie- en vernietigingsbeleid hier toe? Dat is wel uiterst onwaarschijnlijk. Is er een speciale oorzaak bekend van het ontbreken van deze stukken? Is er nog elders gezocht? Ik zou graag iets meer vernomen hebben van de speurtocht van de onderzoeker op dit punt.

A. van den Oord, *Voor arbeid en brood. Arbeidersbeweging en collectieve actie van werklozen in Nederland. Een vergelijkende studie van de jaren dertig en tachtig* (Dissertatie Tilburg 1990; Amsterdam: Thesis, 1990, 197 blz., f29,50, ISBN 90 5170 053 9).

Het doel van deze, ook als dissertatie verschenen, studie is in eerste instantie een overzicht te bieden van de gecompliceerde verhouding tussen vakbeweging en werklozen. Eigen problematische ervaringen van de auteur, vlak na diens afstuderen als socioloog, waren hieraan niet vreemd. Hij heeft zich vervolgens vooral vastgebeten in een vraag waarmee velen voor hem zich hebben beziggehouden: waarom komen werklozen toch zo zelden tot min of meer grootschalig, georganiseerd verzet tegen de veelal zo deprimerende omstandigheden waarin ze verkeren (dan wel tegen de zeer negatieve sociale waardering die hen ten deel valt).

Het belang van het boek ligt allereerst in de zorgvuldige reconstructie van de pogingen om tot georganiseerde belangenbehartiging van en voor werklozen te komen in twee zorgelijke perioden, de jaren dertig en de jaren tachtig. Als kernjaren selecteerde Van den Oord vooral 1934 (met de beruchte steunverlaging van het kabinet Colijn) en 1984/1985 (waarin de evenzeer beruchte 'ombuigtaakstelling' van het kabinet Lubbers werd doorgevoerd). Deels op basis van gericht onderzoek in primair bronnenmateriaal, deels ook met behulp van de zeer verspreide literatuur, weet hij een zeer leesbaar en interessant overzicht te geven van het openbare debat over en het falende verzet tegen de bezuinigingen op de werklozenzorg.

Het meest intrigerend is echter vanzelfsprekend het antwoord dat hij tracht te formuleren op zijn hoofdvraag. In zijn eerste hoofdstuk acht hij de bestaande literatuur over het (ontbreken van) verzet van werklozen te kort schieten: daarin behandelen de auteurs immers ofwel slechts het macroniveau (de maatschappelijke structuur: de verzuiling, de corporatieve ordening bijvoorbeeld) ofwel gaan slechts in op het microniveau (de psychologische reactie van individuele werklozen op werkloosheid: met name resignatie). Met behulp van het model van Charles Tilly over collectieve acties (dat sterk eclectisch is en daarmee vrij plooibaar) wil hij vooral aandacht vragen voor het mesoniveau, de organisaties van werklozen zelf. De mobilisatie van werklozen wordt immers in hoge mate bepaald door het bestaan van goede organisaties en de articulatie van gemeenschappelijke belangen. De kansen dat deze mobilisatiemogelijkheden ook daadwerkelijk worden benut, worden verder sterk bepaald door de houding die andere maatschappelijke groepen (als vakverenigingen en politieke partijen) en bovenal de staat aannemen.

Deze exercitie leidt in de slotbeschouwing tot de volgende stellingen. Het werkloosheidsbeleid van de vakbeweging was vooral gericht op het behartigen van de belangen van georganiseerden en geschoolden. De regelingen waren gebaseerd op het arbeidsverleden van mannelijke arbeiders. In de jaren dertig leverde dit grote problemen op met de grote groep ongeorganiseerden en ongeschoolden, wier belangen dan ook vooral werden behartigd door de Werklozen Strijd Comité's. In de jaren tachtig leverde dit problemen op met nieuwe groepen werklozen, nieuwe sociale bewegingen, grote delen van de vrouwenbeweging, die zich niet wensten te richten op arbeidsverleden, maar op een geïndividualiseerd basisinkomen. De vakverenigingen waren dan ook niet bij machte werklozen in grote getale te mobiliseren, ondanks enkele halfslachtige pogingen daartoe. Als dan vervolgens gekeken wordt naar de mobilisatiemogelijkheden (de 'political opportunity structure'), dan komen de macrofactoren aan bod: de staat trad sterk repressief op als de mobilisatie van werklozen enig succes leek te hebben en de erkende vakverenigingen opereerden bovenal in een corporatistische structuur, die ze niet op het spel konden of wilden zetten. De mogelijkheden voor werklozen om actie te voeren, waren en zijn toch al niet groot (niet alleen door het ontbreken van geld, maar vooral ook de onmogelijkheid te staken, gevoegd bij het probleem van de uiteenlopende belangen van verschillende catego-